

EŞNÂS et-TÜRKİ

(أشناس التركي)

(ö. 230/844)

Abbâsiler devri**Türk kumandanlarından.**

Fergana bölgesinin ileri gelen ailelerinden olduğu ve ülkesinden getirilen Türk birlikleriyle Abbâsi hilâfetine hizmetine girdiği ileri sürülen Ebû Ca'fer Eşnâs et-Türkî'nin Bağdat'a hangi halife zamanında geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Göktürk Devleti'ni kuran Aşina ailesine mensup olduğu ve isminin Aşina'dan geldiği rivayet edilen Eşnâs ilk askerî faaliyetlerine Halife Me'mûn devrinde (813-833) başladı. Merv'de halife ilân edilen ve Bağdat'a dönme-yip ülkeyi Merv'den yöneten Me'mûn'a karşı Bağdat halkı İbrâhim b. Mehdî'yi halife ilân edince ülkede karışıklıklar ortaya çıktı. Mehdî b. Ulvân el-Harûrî adındaki bir Hâricî'nin Büzürcesâbü'r'da isyan etmesi üzerine (202/817-18) İbrâhim b. Mehdî, Mu'tasım-Billâh'ı isyanı bastırmaya memur etti. Mu'tasım'ın maiyetindeki Türk kumandanları arasında bulunan Eşnâs bu isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Daha sonraki yıllarda Me'mûn tarafına geçen Eşnâs onun 830 yılında Bizans'a karşı yaptığı ilk sefere kumandan olarak katıldı. Müstakil bir birliğin kumandanlığına getirilerek Sundus (Nevşehir) Kalesi'ni fethetti. Kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber Eşnâs'ın Halife Me'mûn'un diğer seferlerine de katıldığı tahmin edilmektedir.

Me'mûn'un 833 yılında ölümü üzerine Eşnâs'ın da aralarında bulunduğu Türk kumandanları Mu'tasım-Billâh'ın halife olmasını sağladılar. Sâmerâ şehrinin kurulmasında bazı Türk kumandanları ile görev alan Eşnâs'a Kerh-i Sâmerâ adı verilen bir bölge tahsis edildi. Burada kendisi için bir saray, birlikleri için de kışlalar ve sosyal tesisler yapıldı.

Eşnâs, Mu'tasım-Billâh'ın halife olmasından hemen sonra başlayan askerî harekâta katılmayıp bu yıllarda merkezde kalarak özellikle Sâmerâ'nın kuruluşunda aktif rol aldı. Onun katıldığı ilk büyük askerî sefer 838 yılında yapılan Ammüriye (Amorion) seferidir. Abbâsi ordularının Bâbek isyanını bastırmakla meşgul oldukları sırada Bizans İmparatoru Theophilos'un İslâm ülkesine girerek başta Zibatra olmak üzere Samsat ve Malatya'yı tahrip etmesinin intikamını almak

için çıkan Ammüriye seferinde öncü kolların kumandanı olan Eşnâs Tarsus civarında ana ordudan ayrılarak Niğde yakınlarına kadar ilerledi. Halifeden aldığı emir üzerine bölgeye çıkardığı keşif kollarından Bizans ordusunun ilerlemekte olduğunu öğrenerek durumu halife ve Afşin'e bildirdi. Tokat yakınında Kazova'da Bizans kuvvetlerini mağlûp eden Afşin Ankara'da halifeye katıldı. Ordu yeniden düzenlenerek sol kanat kuvvetlerine Eşnâs, sağ kanat kuvvetlerine Afşin kumandan tayin edildi. Eşnâs Ammüriye'nin fethinde de önemli rol oynadı.

Ordu Sâmerâ'ya dönerken Mu'tasım-Billâh'a muhalif olanlar Me'mûn'un oğlu Abbas'ı halife yapmak için gizlice yürüttükleri faaliyeti sonuçlandırmaya karar verdiler. İlk hedef ordu ve halife üzerindeki Türk nüfuzunu kırmaktı. Bu sebeple halife ve onun Afşin ve Eşnâs gibi Türk kumandanlarını öldürmeyi planlayan muhalifler ganimetlerin taksimi sırasında planlarını uygulamak istediler. Eşnâs Abbas taraftarlarının şüpheli hallerini takip ederek suikast teşebbüsünü ortaya çıkardı.

Askerî faaliyetleri yanında merkez ve taşra teşkilâtında idarî görevlerde de bulunan Eşnâs 219 (834) yılında Mısır valisi oldu. Bu görevine 225'te (840) Suriye ve el-Cezîre valiliği de ilâve edilmiştir. Eşnâs Mısır'ın ilk Türk valisi olup Türk valileri dönemi Ahmed b. Tolun'un bağımsızlığını kazanmasına kadar devam etmiştir. 226 (841) yılında hâcib ve başkumandan tayin edilen Eşnâs aynı yıl Mu'tasım-Billâh'tan izin alarak hacca gitti. Başta Mekke ve Medine olmak üzere yol boyunca uğradığı şehirlerin idaresi kendisine verildi. Buralarda halifeyle birlikte onun adına da hutbe okundu. Halife Mu'tasım başkumandanlık, hâciblik, Mısır, Suriye ve el-Cezîre valiliklerini şahsında toplayan Eşnâs'a kıymetli bir taç giydirecek kendisine güvendiğini göstermiştir.

Vâsiğ-Billâh'ın halife olmasıyla Eşnâs'ın askerî ve idarî görevlerinde bir değişiklik olmadı. Hatta halife üzerindeki Türk kumandanlarının etkisi artarak devam etti. Buna paralel olarak Eşnâs ihtirastan uzak, akıllı politikası sayesinde elde ettiği makamı hayatının sonuna kadar korumayı başardı. Vâsiğ-Billâh da Eşnâs'a kıymetli bir taç hediye etmiştir. Eşnâs 2 Rebülevvel 230'da (17 Kasım 844) Sâmerâ'da vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübi, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 258-261; a.mlf., *Târîh*, II, 475, 479, 481; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 1103, 1239-1267, 1300, 1302, 1318, 1330, 1338; Mes'ûdî, *Mürâcü'z-zeheb* (Meynard), VII, 121, 135; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 194-196; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' ft târîhi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâi), Leiden 1973, s. 113; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 342, 417, 481-486, 516, 521; VII, 9, 18; Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ağbâr'l-beledî'l-harâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), II, 185; İbn Fehd, *Çâyetü'l-merâm*, I, 421-422; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 68, 69, 90, 91, 134-136, 169, 170; Osman S. A. İsmail, "Mu'tasım and The Turks", *BSOAS*, XXIX (1966), s. 17-21; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, I, 118.

HAKKI DURSUN YILDIZ

EŞRÂT-ı SAÂT

(bk. KIYAMET ALÂMETLERİ).

EŞREF

(الأشرف)

Bazı Eyyûbî ve Memlûklü hükümdarlarının unvanı
(bk. el-MELİKÜ'L-EŞREF).

EŞREF ALİ

(أشرف على)

Eşref Alî b. Abdilhak et-Tehânevî
el-Fârûkî el-Hanefî
(1863-1943)

Hindistanlı âlim ve mutasavvîf.

Hindistan'ın Muzaffernagar bölgesindeki Tehâne'de doğdu. İlk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Diyûbend'e giderek el-Medresetü'l-âliyye'ye devam etti. Mahmûd Hasan ed-Diyûbendî'den mantık, felsefe, fıkıh ve usûl-i fıkıh, Seyyid Ahmed ed-Dihlevî'den riyâzî ilimler ve ferâiz, Ya'kübi b. Memlûkûlâlî'nin hadis ve tefsir okudu. Öğrenimini bitirince hac maksadıyla Mekke'ye gitti. Orada Çiştîyye tarikatı şeyhlerinden İmdâdullah et-Tehânevî ile görüşüp ona intisap etti. Bir müddet sonra ülkesine dönerek Kanpûr'da bulunan Câmiululûm Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Tasavvufî cephesinin ağır basması üzerine öğretim faaliyetini terkedip irşad amacıyla Hindistan'ın çeşitli bölgelerine seyahatler yaptı. İkinci defa Mekke'ye giderek şeyhi İmdâdullah'ın yanında bir müddet kaldıktan sonra 1897 yılında ülkesine döndü ve ömrünün sonuna kadar pek ayrılmadığı Tehâne'ye yerleşti. 6 Receb 1362 (9 Temmuz 1943) tarihinde Tehâne'de vefat etti ve oraya defnedildi.

EŞREF EDİP FERGAN

(1882-1971)

II. Meşrutiyet'le Cumhuriyet döneminin tanınmış dergilerinden *Sebilürreşâd*'ı yayımlayan gazeteci ve yazar.

Türkistan muhacirlerinden bir ailenin çocuğu olarak Serez'de dünyaya geldi. Babası İslâm Ağa, annesi Nefise Hanım'dır. Sıbyan mektebini ve rüşdiyeyi Serez'de okudu. Bu arada hâfızlığını tamamladı. Serez Müftüsü İmâdüddin Efendi'den din bilgisi ve Arapça dersleri aldı. Bir yıl Mahkeme-i Şer'iyye kâtibi olarak çalıştıktan sonra İstanbul'a gitti ve Mekteb-i Hukuk'a kaydoldu. Aynı zamanda Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nde medrese derslerine devam etti. Dönemin meşhur vâizlerinin vaazlarıyla Mekteb-i Hukuk hocalarının ders takrirlerinden derlediği risâleleri bastırarak suretiyle yayın hayatına girdi. Bu yıllarda Serezli Hâfız Eşref Edip adıyla tanındı.

II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında artan yenilikçi fikirlere karşı çıkmak ve İslâm birliği ideolojisini yaymak amacıyla dergi yayıncılığına ilgi duydu. Ebül'ulâ (Mardin), Mehmed Âkif (Ersoy), Mûsâ Kâzım ve Mahmud Esad gibi İslâmcı düşüncenin önde gelen bazı şahsiyetlerinin desteğiyle *Sırât-ı Müstakîm* adıyla haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdi. 11 Temmuz 1324'te (24 Temmuz 1908) kurulan dergi 14 Ağustos 1324'te (27 Ağustos 1908) yayın hayatına girdi. 182. sayıdan sonra Ebül'ulâ'nın dâriüfünuna hoca olması üzerine tek imtiyaz sahibi kalan Eşref Edip derginin adını *Sebilürreşâd* olarak değiştirdi (24 Şubat 1327/9 Mart 1912). Bu arada Mekteb-i Hukuk'u bitirdi.

Derginin VIII. cildinin yayımına başladığı sıralarda ülkede meşrutiyet ve meşveret kavgaları devam ediyordu. Bu yıl-

larda Eşref Edip'in, dergisinde Türkçü ve İslâmcı kesimin görüşlerine geniş ölçüde yer verdiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı'na girildikten sonra takip ettiği politikaya muhalif olduğu İttihat ve Terakkî yönetimiyle fikrî bir mücadeleye girdi. Bu sebeple 1916'dan 1918 yılı ortalarına kadar bir buçuk yıl süreyle *Sebilürreşâd*'ın yayımına ara vermek zorunda kaldı.

İttihat ve Terakkî yönetiminin I. Dünya Savaşı sırasındaki baskısının matbuata da yansımına rağmen Eşref Edip Batıcılar'a karşı İslâm birliği ideolojisini çekinmeden savundu. Savaşın sona ermesiyle gelen parçalanma ve dağılma döneminde işgal altındaki İstanbul'da yeniden yayımladığı *Sebilürreşâd*'da başta Abdullah Cevdet olmak üzere "asrîlik" ve "Garpcılık" taraftarları ile mücadeleye devam etti. Mütareke döneminde ve İstiklâl Savaşı yıllarında ülkenin kurtuluşu için Mehmed Âkif'le beraber yayın yoluyla olduğu kadar fikrî çalışmaları ile de Millî Mücadele'ye katıldı.

Eşref Edip, işgal kuvvetlerinin ve azınlıkların baskısı İstanbul'da yayın yapma imkânını ortadan kaldıranca Anadolu'ya geçti; *Sebilürreşâd*'ı Kasım 1920'de bir süre kaldığı Kastamonu'da çıkardı. Mehmed Âkif'in Anadolu'da yaptığı vaazları yayımlayarak millî şuurun uyanmasına ve yayılmasına yardımcı oldu. Dergide, "Bugün İcmâ-ı Ümmet Anadolu'dadır" başlığını atarak Kuvâ-yı Milliye'yi doğrudan doğruya destekledi ve 3 Şubat 1921'den itibaren *Sebilürreşâd*'ı Ankara'da çıkarmaya başladı. Derginin Anadolu'nun en uçra yerlerine ve askerî birliklere ulaşmasını sağladı. Mehmed Âkif'le beraber Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda yayın faaliyetini sürdürürken I. ve II. İnönü muharebelerinden sonra meydana gelen Eskişehir ve Kütahya bozgunları üzerine derginin bir sayısını da Kayseri'de çıkardı. Ankara'da bulunduğu sırada Mehmed Âkif, Said Nursi ve Şeyh Ahmed es-Sennûsî ile birlikte Sivas'ta bir İslâm şûrâsının toplanması çalışmalarına katılan Eşref Edip, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra tekrar İstanbul'a dönerek yayın faaliyetine burada devam etti.

Eşref Edip, Cumhuriyet'in ilânı ile şiddetli gittikçe artmaya başlayan "asrîleşme" ve "Garplılaşma" taraftarlarıyla sürekli kalem tartışmalarına girdi. Özellikle İslâm'a ve İslâm'ın temel kurumlarını yapan saldırılara karşı çıktı. Bunun sonucu olarak diğer yayın organları gibi *Sebilürreşâd* da zaman zaman sansüre

Eşref Edip
Fergan

Telif ve öğretim faaliyetleri yanında kendisine mektupla sorulan sorulara cevap veren Eşref Ali, hayatı boyunca gayri müslimlerin müslümanların hayat tarzı üzerindeki olumsuz etkilerini önlemeye çalıştı ve bu konuda oldukça başarı sağladı. Bununla birlikte gayri müslimlerin ilminden faydalanılması gerektiğini söyleyerek her fırsatta ilimle dinin çatışmadığını belirtmiştir.

Eserleri. Eşref Ali'ye nisbet edilen eserlerin risâlelerle birlikte 800 civarında olduğu nakledilir. Bir kısmı Arapça, çoğu Urduca olan kitapları tefsir, kıraat, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve fıkha dairdir. Belli başlı eserleri şunlardır. 1. *Beyânü'l-Kur'ân*. Kur'an'ın Urduca tercümesi ve tefsiri niteliğinde olup on iki cilt halinde yayımlanmıştır (Delhi 1334, 1349; Thana Bhawan 1353). 2. *el-Bevâdir ve'n-nevâdir*. Çeşitli konulara dair eserlerinden seçmeler mahiyetindedir (Delhi 1365). 3. *Tensîtü't-tab' fî icrâ'il-karâ'ati's-seb'c*. 4. *Bihîşt-i Ziver*. Kız öğrenciler için hazırlanmış on ciltlik bir ilmiyal kitabdır. Hindistan ve Pakistan'da pek çok baskısı yapılmış olup halen kitaba olan ilgi devam etmektedir. Eser *Requisites of Islam* adıyla Rahîm Ali tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Delhi 1972). 5. *Hu-ku-ku-ı Ferâ'iz* (Mülân 1960). Bunlardan başka *el-Kavül'l-fâsıl beyne'l-hakkı ve'l-bâtil*, *et-Tecelli'l-azîm fî ahşeni takvîm*, *et-Tekeşşüf'an mühimmât-i'taşavvuf*, *Envârü'l-vücûd fî etvâri's-şühûd*, *Tahzîrü'l-ihvân'an tezvîri's-şeytân*, *Terbiyetü's-sâlik ve tenciye-tü'l-hâlik* onun tasavvuf ve ahlâkla ilgili eserlerinden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîz el-Hasan, *Eşrefü's-sevânih*, Leknev 1357/1938, I-III; a.mlf., *Hâtîmetü's-sevânih*, Leknev 1362/1943 (bu kitap *Eşrefü's-sevânih*'in IV. cildi. Burada müellifin 1354 [1936] yılına kadar yazdığı eserlerin bir listesi vardır.); Abdülbârî Nedvî, *Tecdid-i Taşavvuf u Sülûk*, Leknev 1949; a.mlf., *Câmi'u'l-müceddîn*, Leknev 1950; a.mlf., *Tecdid-i Me'âşiyât*, Leknev 1956; a.mlf., *Tecdid-i Ta'îlm u Teblîg*, Leknev, ts.; Abdülmeccid Deryâbâdî, *Hakîmü'l-ümme*, Azamgarh 1371/1951; Gulâm Muhammed, *Hayât-ı Eşref*, Karaçi 1951; Süleyman Nedvî, *Yâd-ı Refteğân*, Karaçi 1955, s. 283-301; Abdurrahman Han, *Şret-i Eşref*, Mülân 1375/1956; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 56-59; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1990*, Princeton 1982, s. 132, 156, 172, 176, 180, 204, 210; a.mlf., "Ashraf Ali Thonawi", *Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman périphérique du XIXe siècle à nos Jours* (ed. M. Gaboriean v.dğr.), Paris 1992, s. 9-10; M. Mujeeb, *Indian Muslims*, New Delhi 1985, s. 530, 552.

A. S. BAZMEE ANSARI